

Галина Карпінчук

УДК 75 Труш

ПОРТРЕТ ІВАНА ФРАНКА ПЕНЗЛЯ ІВАНА ТРУША ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито історію побутування портрета І. Франка пензля І. Труша початку ХХ ст., який було атрибутовано й відреставровано Національним науково-дослідним реставраційним центром України влітку 2016 р. Зокрема, з'ясовано внесок І. Труша у створення портретних зображень І. Франка; проаналізовано композицію найпопулярнішого олійного зображення письменника; висвітлено шлях та особливості атрибуції цього портрета, що належить колекції відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Ключові слова: І. Франко, іконографія, франкознавство, портрет, реставрація, архівні матеріали, І. Труш.

Halyna Karpinchuk. Ivan Franko's Portrait Painted by Ivan Trush in the Early 20th Century

This article reveals the history of I. Franko's portrait examined and restored in the summer 2016. It also tells about Ivan Trush's contribution to creating the writer's portraits and analyzes the most popular one. The peculiarities of dating Ivan Franko's portrait from T. Shevchenko Institute of Literature collection have been clarified.

Key words: I. Franko, iconography, Franko studies, portrait, restoration, archival materials, I. Trush.

Серед мистецького надбання багатой першоджерельної спадщини І. Франка помітно вирізняються прижиттєві портрети письменника, які візуалізують його постать і розкривають психологічно-емоційний стан. Художній образ найвідомішого поета, перекладача, літературознавця й громадського діяча галицького краю залишили З. Павлюх, Ю. Панькевич, І. Труш та Ф. Красицький. Найбільше портретних зображень (на сьогодні відомо шість таких творів) створив І. Труш – товариш і однодумець І. Франка. Познайомившись у 1893 р., митці здружилися наприкінці десятиліття, коли І. Труш після завершення навчання в Краківській школі образотворчих мистецтв осів у Львові, де швидко ввійшов у мистецьке й культурне життя міста. “Се чоловік серйозний, що ненастанно працює над собою, пристрасно шукає краси й правди і силкується розширити обсяг своєї штуки”, – відгукнувся І. Франко про мистецький хист художника, звернувши увагу насамперед на його твори пейзажного жанру [19, 63].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. осередком українського духу та інтелектуальної думки, як відомо, стало Наукове товариство ім. Шевченка, де авторитетний і вже добре знаний І. Франко очолював Етнографічну секцію, а молодий художник саме за рекомендацією письменника отримав замовлення написати портрети найвидатніших українських діячів. У серії виконаних зображень – малярські образи Лесі Українки, В. Стефаника, П. Житецького, М. Лисенка, а також І. Франка.

Перший портрет письменника І. Труш створив іще в 1897 р. (полотно / здубльоване /, гризайль): на ньому повернуте в три чверті обличчя І. Франка, сповнене ледь помітного смутку, а погляд, як і на всіх пізніших портретах поета пензля знакового українського імпресіоніста, “дещо відсторонений, заглиблений

у себе” [22, 97]. Наступного року художник малював І. Франка на тлі сільської церкви в Довгополі. Відомі також поколінний портрет І. Франка, портрет, написаний на пленері та погрудне зображення, виконане, очевидно, уже після важкого захворювання письменника. Окремі з цих робіт художник повторив. Востаннє І. Труш зобразив І. Франка 1940 р. – незадовго до власної смерті.

Найупізнаванішим з усіх художніх зображень І. Франка став портрет, створений за світлиною початку ХХ ст., яку, до речі, виготовив І. Труш.¹ На ньому письменнику вже майже п'ятдесят. Зображений І. Франко в темному піджаку й вишитій червоними та зеленими нитками сорочці. Погляд портретованого передає досвід, рішучість, благородність і легку тугу. У притаманній І. Трушу манері тло роботи вималювано в тепло-коричневій колірній гамі.

Уже з першим поглядом на цей портрет одразу впадає у вічі, що І. Труш зобразив письменника із трохи збільшеною правою рукою. Розгадку такого композиційного рішення художник залишив у спогадах про товариша: “Праве рам'я було у него значно вихилене наперед від довголітнього сидже[ння] при столі, при праці пером; вираз лица був тоді, – як і пізніше майже все я помічав, – виразно задумливий, при чім відчувалося домішку якоїсь глибокої журби” [8, 117–119].

Така особливість художника – трохи змінювати пропорції рук у співвідношенні з іншими частинами тіла – непоодиноким в І. Труша. Відомий мистецтвознавець, дослідник творчості художника Я. Нановський зазначав: “Портрети І. Труша відзначаються простотою, суцільною і ясною композицією. Персонажі, зображені звичайно в погрудді, виступають на нейтральному, завжди глибокому, немов повітряному тлі. Інколи для оживлення портрету митець зображує руки, які цікаво компонує у відношенні до голови чи півфігури людини” [11, 13]. Творчу манеру Труша-портретиста розкритикував І. Франко, звернувши увагу, що майстрові не вистачало точності у відтворенні прикметних рис своїх моделей [19, 63]. Сам І. Труш про особливості роботи над створенням живописних образів персоналій зауважував, що малярській справі важливо зберегти не тільки зовнішню схожість портретованого, а й передати його духовну індивідуальність [17, 99].

Очевидно, цей портрет симпатизував не тільки мистецтво- та франкознавцям, а й авторіві роботи, адже І. Труш кілька разів повторив його. Етюд до портрета, створений у 1930-х роках міститься у фондах Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (без підпису, картон, олія, 42х35). Ще три різні за розмірами копії цієї роботи зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка (картон, олія, 60х50), Художньо-меморіальному музеї Івана Труша (без підпису, картон, олія, 70х59,9), Національному художньому музеї України (картон, олія, 66,5х55,5) і датуються науковцями 1930–1940 роками [21, 47–49; 14, 31; 10, 70]. За цими репліками

Портрет І.Франка.
І. Труш. Поч. ХХ ст. (олія, фанера).
Відділ рукописних фондів і
текстології Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка

¹Така світлина із власницьким надписом “Фото зробив Іван Труш на початку 1900-х рр. Належить Ользі Косач-Кривинюк” зберігається у фондовій колекції Музею Лесі Українки (Фо-2861). На відповідність між фото та портретом указала кандидат філол. наук, завідувач науково-дослідного відділу “Музей Іван Франко і Київ” А. Каневська під час усної консультації в травні 2016 р.

портрет найчастіше й передруковувався у виданнях ХХ – поч. ХХІ ст., зокрема, він уміщений і в першому томі Зібрання творів І. Франка в п'ятдесяти томах (1976) [18, 4].

Що ж до першого із п'яти зображень І. Франка, виконаних в однаковому композиційному вирішенні, то понад півстоліття тому цей портрет зник із поля зору мистецтвознавців і ще донедавна його доля вважалася невідомою. Зокрема, Г. Островський у 1955 р. писав: “На жаль, невідомо де знаходиться цей портрет зараз, але про нього можна судити по досить точних авторських повтореннях, виконаних, правда, значно пізніше” [12, 14]. Немає його і в каталогах другої половини ХХ – початку ХХІ ст. [7; 8; 9]. Натомість М. Забарилло вважала, що зазначена робота належить Літературно-меморіальному музеєві Івана Франка [13, зв. обкл.]. Це твердження спростував Т. Різун у 2001 р., зауваживши, що музей насправді має вже згадану авторську копію 1940 р. Очевидно, відсутність конкретної інформації дозволила сучасному мистецтвознавцю А. Жаборюку дійти висновку, що оригінал портрета не зберігся [6, 250]. Водночас Ю. Ямаш в останній франкознавчій праці “Труш малює Каменяра : Образ Каменяра у творчості Івана Труша” (2008) зауважує: “Загадкою, що потребує свого розкриття залишається питання, який твір слугував Трушеві першоосновою чотирьох згаданих портретів, чи був такий твір, а якщо був, то де він знаходиться чи не використав художник фотографії, що він неодноразово робив” [21, 50].

У науковий обіг портрет повернено в серпні 2016 р. під час експонування виставки “Вірю в силу духа”, що відкрилася з нагоди 160-річчя від дня народження І. Франка в Музеї книги і друкарства України за участю Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, фондovій колекції якого і належить робота. Візуальну атрибуцію картини, виконаної олією на фанері, провів завідувач науково-дослідного відділу графіки Національного художнього музею України Д. Нікітін. Автентичність малярського твору підтвердила й хімічна експертиза Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Аналіз часток білил із картини показав, що нанесений шар фарби належить до першої чверті ХХ ст. [4, 1]. Точніше датує цей портрет – 1903 р. – мистецтвознавець Г. Островський [12, 14]. На його думку, тут І. Труш малював письменника з натури. Цієї ж атрибуції дотримувалися й інші мистецтвознавці – П. Говдя, Б. Лобановський [3, 158]. Оскільки у відомих на сьогодні документах немає конкретної інформації щодо часу створення роботи, варто все ж таки зупинитися на ширшому датуванні портрета, як радить сучасна дослідниця творчості І. Труша, заступник директора з наукової роботи Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького О. Біла¹.

У Національному науково-дослідному реставраційному центрі України було також виконано й необхідні реставраційні роботи, які провела майстер вищої кваліфікаційної категорії І. Сапегіна. До Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка портрет пензля І. Труша міг надійти разом із архівом чи бібліотекою І. Франка, які після смерті письменника згідно із його заповітом належали Науковому товариству імені Шевченка, а згодом – Львівській філії бібліотеки АН УРСР, звідки архів І. Франка було передано до Києва впродовж січня 1950 р., а

**І. Франко. Фото І. Труша.
Поч. ХХ ст. Музей Лесі Українки**

¹ Інформація отримана у вересні 2016 р.

бібліотеку впродовж червня того ж року [15, 409–432; 1, 178–179; 2, 6]. Проте в переліку отриманих документів ця одиниця не зазначена [16, 159–177; 5, 182–183]. Очевидно, уже тоді портрет потребував реставрації, а саме очищення від верхнього шару лаку, який із часом надав картині червоного забарвлення.

Як зауважив співробітник відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Б. Цимбал, зображення портрета початку ХХ ст. відтворив співробітник бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка В. Дорошенко в “Бібліографічному покажчику творів Т. Шевченка (1840–1938)”, що готувався спочатку як 16-й том “Повного видання творів” (1934–1939) за редакцією П. Зайцева [20, 159].

Пізніші копії цієї роботи мають окремі відмінності від першотвору – в оформленні зачіски І. Франка, місці розташування авторського підпису чи його відсутності, розмірі. На портреті початку ХХ ст. волосся зображуваного праворуч від глядача вималюване детальніше, ніж на репліках, де зачіска нижче вуха портретованого значно плавніша та має менший поділ на пасма. На належність роботи пензлю І. Труша вказує й авторський підпис у нижній лівій частині картини. Зрештою, робота із фондової колекції Інституту літератури має найбільший розмір – 74x60 см, що свідчить про першість у порядку створення цієї серії однотипних портретів.

Цінні консультації щодо атрибуції та реставрації портрета, крім Д. Нікітіна, Л. Каневської, Б. Цимбала, О. Білої, надали також Н. Грязнова, М. Корнійчук та Р. Козак. Реставрацію портрета підтримав заступник директора з науково-дослідної і видавничої роботи Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, текстолог, джерелознавець С. Гальченко. Безперечно, портрет І. Франка пензля І. Труша початку ХХ ст. має вагомe історико-культурне та мистецьке значення і є окрасою першоджерельної франкіани.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Акт про передачу архіву Івана Франка з Львівської Бібліотеки АН УРСР до відділу рукописних фондів і текстології Інституту української літератури АН УРСР, проведеної за розпорядженням ЦК КП(б) У; документ засвідчений підписами М. С. Грудницької, Н. Є. Крутикової, В. А. Дудника, І. Т. Карпова, А. З. Одухи, 10 січня 1950 р. // Акти відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури за 1948–1950 роки. – Арк. 178–179.*
2. *Акт про передачу особистої бібліотеки Івана Франка Т. І. Франку, одержаної Інститутом української літератури з Львівської бібліотеки АН УРСР 21 червня 1950 р.; документ засвідчений підписами М. С. Грудницької, Й. М. Куриленко, 9 лютого 1951 року // Акти відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури за 1951–1953 роки. – Арк. 6.*
3. *Говдя П., Лобановський Б.* Українське мистецтво II половини XIX – початку ХХ ст. – Київ: Мистецтво, 1989. – 206 с. : іл. – (Нариси з історії українського мистецтва).
4. *Довідка* про результати дослідження білих фарбового шару портрета І. Я. Франка (підпис – І. Труш; фанера, олія, 74x60 см.) з метою визначення часу його створення за підписом завідувача наукового відділу фізико-хімічних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України В. О. Распоїної, [червень, 2016 р.] // Акти відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Арк. 1.
5. *Додаток* до акта про прийом Інститутом української літератури АН УРСР архіву Івана Франка, 19 січня 1950 р. // Акти відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури за 1948–1950 роки. – Арк. 182–183.
6. *Жаборюк А.* Український живопис останньої третини XIX – початку ХХ століття. – Київ: Либідь, 1990. – 312 с. : іл.
7. *Іван Труш. 1869–1941.* Каталог посмертної виставки / Львівськ. обл. картинна галерея; Львівськ. оргкомітет Співки радянськ. худож. України; передм. В. Ласовського. – Львів: Видання Львівськ. обл. картинної галереї, 1941. – 38 с. : іл.
8. *Іван Труш.* Твори з приватних збірок / Ін-т колекціонерства укр. мистецьк. пам'яток при НТШ; упорядн. І. Завалій, Т. Лозинський, О. Сидор; автор передм. О. Сидор; худож. оформл. А. Кіся. – Львів; Київ. – Київ: Поліграфічна фірма “Оранта”, 2005. – 120 с. : іл.
9. *Іван Труш:* каталог творів / Львівськ. музей укр. м-ва; упорядник, автор передм. Я. Нановський. – Львів: Вид-во Львів. у-ту, 1973. – 36 с.
10. *Нановський Я.* Іван Труш. – Київ: Мистецтво, 1967. – 88 с. : іл.
11. *Нановський Я.* Іван Труш. Життя і діяльність художника / Мін-во культури Укр. РСР; Львів. обл. управління культури; Львів. держ. музей укр. м-ва; художнє оформл. А. Вюника. – Львів, 1956. – 36 с.
12. *Островський Г. І. І. Труш.* Нарис про життя та творчість. – Київ: Мистецтво, 1955. – 35. : іл.
13. *Портрети* Івана Франка. Комплект листівок / Упоряд. та автор тексту М. Забаріло; ред. В. Погребняк; худож. ред. О. Олешкевич. – Київ: Мистецтво, 1971. – 16 карток.

14. *Різун Т.* Іван Труш у фондівій збірці Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка // *Іван Труш*. Матеріали конференції. 1869–1999. До 130-річчя від дня народж. / Нац. музей у Львові ; відп. за випуск В. Откович. – Львів, 2001. – С. 29–36.
15. *Сварник Г.* Архів Івана Франка в Інституті літератури НАН України // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. – Львів, 2006. – Вип. 14. – С. 409–432.
16. *Список наявності рукописних одиниць в архіві Івана Франка, виявлених на 10 січня 1950 р.* // *Акти відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури за 1948–1950 роки*. – Арк. 159–177.
17. *Труш І.* Фотографія і штука малярства // *Артистичний вісник*. – 1905. – Зош. VII–VIII. – С. 98–101.
18. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. / Академія наук УРСР; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Т. 1. Поезія. – Київ: Наук. думка, 1976. – С. 4.
19. *Франко І.* Малюнки Івана Труша // *Літературно-науковий вісник*. Львів. – 1900. – Т. IX. – Кн. 1. – С. 59–63.
20. *Шевченко Т.* Повне вид. тв. – Т. 16. Бібліографія: Показчик видань шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка / зібрав і впорядкував В. Дорошенко. – Варшава; Львів : Укр. наук. ін-т, 1939. – 352 с.
21. *Ямаш Ю.* Труш малює Каменяря: Образ Івана Франка у творчості Івана Труша. – Львів: Ліга-Прес, 2008. – 156 с. : іл. – Серія “Труш малює”.
22. *Ямаш Ю.* Франкіана художника Івана Труша // *Вісник Львівського університету*. – 2006. – Вип. 6. – С. 89–98. – Серія “Мистецтво”.

Отримано 22 листопада 2016 р.

м. Київ

